

23 sierpnia 2022 r.

dr hab. Jolanta Załęczny, prof. AFiB
Akademia Finansów i Biznesu Vistula w Warszawie
Instytut Historii
(Filia: Akademia im. A. Gieysztor w Pułtusku)

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Urszuli Klemby
Cecylia Walewska 1859-1940. Ewolucja postaw inteligentki polskiej

Łódź 2022 (ss. 284)

napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Jarosława Kity

Wydział Filozoficzno-Historyczny

Uniwersytet Łódzki

1. Ocena trafności wyboru tematu i jego oryginalności

Przedmiotem rozprawy jest biografia Cecylii Walewskiej, przedstawicielki inteligencji polskiej ukazana na tle ważnych wydarzeń XIX i I połowy XX wieku. Jej życie i dorobek poddano szczegółowej analizie pod kątem ewolucji poglądów i postaw.

Biografistyka – jak podkreślał Tadeusz Łepkowski – jedna z najstarszych, tradycyjnych form pisarstwa historycznego¹ nie należy do gatunków łatwych. Przede wszystkim dlatego, że wymaga sprawnego poruszania się w wielu okresach historycznych. Wymaga znajomości i rozumienia realiów opisywanych czasów. W przypadku prezentowanej postaci to w zasadzie trzy różne epoki: wiek XIX z uwypukleniem sytuacji ziem polskich pod zaborami i dążeń niepodległościowych Polaków, okres Wielkiej Wojny, czasy II RP aż po wybuch kolejnej wojny.

Z drugiej strony opracowanie biografii wymaga przyjęcia określonych założeń oraz wyboru formy (biografia pretekstowa, biografia erudycyjna). Przygotowanie biografii wymaga dojrzałej dociekliwości badawczej, zagłębienia się w psychikę prezentowanego bohatera, aby móc zrozumieć jego sposób rozumowania i dokonywane wybory. Trzeba też wyznaczyć

¹ T. Łepkowski, *Kilka uwag o historycznej biografistyce*, „Kwartalnik Historyczny” 1964, nr 3, s. 711 (w recenzowanej pracy Autorka podaje błędnie zeszyt 2).

momenty przełomowe, objaśnić uwarunkowania działań, wskazać płaszczyzny, na jakich postać wpisuje się w historię. Na autorów biografii czyha jeszcze jedno istotne niebezpieczeństwo – zbytnie utożsamianie się z postacią, co prowadzić może do tendencyjności w doborze faktów oraz do gloryfikowania postaci. Jak więc widać, stworzenie dobrej, głębokiej i obiektywnej biografii wymaga dużej wiedzy, a także umiejętności metodologiczno-warsztatowych. Moim zdaniem mgr Urszula Klemba poradziła sobie z tymi trudnościami.

Temat wpisuje się w postrzeganie i analizowanie historii poprzez biografie postaci oraz działalność kobiet (herstory). Coraz popularniejsze staje się ukazywanie roli kobiet w historii, a także przybliżenie „kobiecej” wersji historii i tym samym patrzenie na historię z perspektywy kobiecej. Historia oglądana przez pryzmat kobiecych doznań staje się zupełnie inną opowieścią, wydobywa inne zjawiska, akcentuje inne problemy. Ten aspekt wyraźnie widać w omawianej rozprawie. Chociaż coraz częściej badacze sięgają po biografie kobiet, to – jak słusznie zauważyła Autorka rozprawy – wciąż brakuje takich opracowań. Dotyczy to też tytułowej Cecylii Walewskiej. Autorka rozprawy wspomniała, że nazwisko Walewskiej pojawia się coraz częściej w opracowaniach naukowych, a jej publikacje są aktualnie wznawiane (*Ruch kobiecy w Polsce, W walce o równe prawa, Z dziejów krzywdy, Kobieta polska w nauce*). Można jeszcze dodać, że postać Walewskiej pojawia się też nakręconym w 2018 roku w filmie „Siłaczki” (rolę tę zagrała Daria Bazydło-Egier).

Temat rozprawy został sformułowany w sposób ciekawy i nowatorski. Analiza biografii Cecylii Walewskiej stała się dla Autorki pretekstem do pokazania – poprzez jednostkowe działanie – dążeń środowisk kobiecych na przełomie XIX i XX wieku do uzyskania praw i należnej im pozycji. Zgodnie ze współczesnymi postulatami metodologicznymi bohaterka została ukazana na tle epoki. Autorka rozprawy nie ograniczyła się wyłącznie do odtworzenia wydarzeń z życia Walewskiej. Kierując się wskazaniem przywołanych wybitnych znawców biografistyki (T. Łepkowski, E. Rostworowski, G. Zalejko) wykazała, że na ukształtowanie się osobowości Walewskiej oraz na jej działalność duży wpływ miało otoczenie rodzinne, wychowanie i wykształcenie oraz krąg kulturowy i warstwa społeczna, z której pochodziła. Podjęła się więc Doktorantka ambitnego zadania ukazania poprzez biografie portretu człowieka na tle epoki, ale także ukazania przełomu XIX i XX wieku poprzez losy jednostki.

2. Charakterystyka i ocena konstrukcji pracy

Ramy czasowe pracy wyznaczyły lata życia Cecylii Walewskiej. Praca ma układ chronologiczno-problemowy, co wydaje się całkowicie zrozumiałe. Rozprawa składa się ze wstępu, trzech obszernych rozdziałów, zakończenia, aneksów i bibliografii.

We wstępie (s. 4–13) Autorka przedstawiła cele pracy, zwracając uwagę na miejsce Walewskiej w ruchu kobiecym w XIX i XX wieku. Jako główny cel postawiła sobie przedstawienie życia bohaterki i różnych płaszczyzn jej działalności. Kolejne cele szczegółowe to ukazanie ewolucji poglądów i postaw Walewskiej na tle zmieniających się uwarunkowań historycznych oraz procesów zachodzących na ziemiach polskich w omawianym okresie. Doktorantka słusznie więc określa pisaną biografię jako pretekstową. Wskazuje pięć płaszczyzn analizy zmiany poglądów i postaw Walewskiej: emancypacyjna, narodowa, oświatowa, polityczna i pisarska. Stawia sobie szereg jasno sprecyzowanych pytań badawczych świadczących o twórczym podejściu do tematu. Dotyczą one nie tylko życia i poglądów bohaterki, ale też polskiego ruchu kobiecego pod koniec XIX wieku oraz jej miejsca w tym ruchu. Doktorantka uznała za celowe skupienie się na dorobku publicystycznym Walewskiej, jego treści i odbiorze społecznym, starając się odpowiedzieć na pytanie, czy nazywanie jej „kronikarką ruchu kobiecego” jest zasadne.

Autorka rozprawy scharakteryzowała stan badań, przywołała literaturę przedmiotu i omówiła wykorzystane źródła, w tym wspomnienia Walewskiej ze zbiorów Muzeum Walewskich w Tubądzinie. Baza źródłowa prezentuje się bardzo okazale i – co widać w rozprawie – została solidnie wykorzystana. Doktorantka przeprowadziła rozległe kwerendy w wielu archiwach, wykorzystała dokumenty urzędowe, korespondencję, akta metrykalne. Sięgnęła również po szeroki zestaw różnorodnych materiałów drukowanych, przeanalizowała zawartość prasy.

We wstępie omówiona też została metodologia badań. Jako zasadniczą metodę Autorka wskazała analizę materiałów źródłowych, a ponadto metodę porównawczą, indukcyjną, geograficzną, genealogiczną. W toku badań posiłkowała się naukami pomocniczymi historii. Dalej Doktorantka przedstawiła krótko zawartość poszczególnych rozdziałów, argumentując układ względami historycznymi.

W rozdziale I (s. 15–73) skupiła się najpierw na przedstawieniu życia Walewskiej od narodzin do zamążpójścia. Tok narracji rozpoczyna ukazanie pochodzenia bohaterki po mieczu i po kądzieli. Sporo uwagi poświęciła rodzeństwu Cecylii. I tu nasuwa się pytanie, czy zasadne jest zamieszczenie obszernego, bo liczącego niemal 8 stron, opisu kolei życia brata Cecylii, Stanisława, podczas gdy wiadomości na temat pozostałego rodzeństwa to około 0,5–1 strona tekstu na osobę. Te dysproporcje nieco zaburzają strukturę rozdziału, choć można zrozumieć chęć Autorki do wykorzystania materiałów, które stanowiły wcześniej bazę do referatu i rozdziału w publikacji pokonferencyjnej (zob. przypis 46 na s. 24).

Dalej omówiona została edukacja Walewskiej mająca istotny wpływ na jej późniejszą działalność społeczną, a przede wszystkim publicystyczną. Miejscami razi tu brak spójności tekstu, np. na s. 36 tok wypowiedzi na temat pensji Karoliny Welinowiczówny został zaburzony uwagami o reformie szkolnej Wielopolskiego (raczej ustawie²). Podobnie fragment na s. 40 poświęcony kwestiom ogólnym zakłóca czytelność przekazu.

W kolejnym podrozdziale Autorka ukazała wejście swojej bohaterki w dorosłe życie. Choć treści zostały tu dobrane w sposób właściwy i przemyślany, to z obowiązku recenzenta muszę zwrócić uwagę na kilka usterek: s. 45 „Kobiety z warstw robotniczych zajmowały się przede wszystkim przemysłem lekkim” – zapewne chodzi o to, że kobiety pracowały jako robotnice w zakładach przemysłu lekkiego. Podobnie na tej samej stronie niezbyt fortunny zwrot „tylko prywatne namiastki uniwersytetów dla dziewcząt” w odniesieniu do uniwersytetu latającego. Na s. 48 pojawiły się sformułowania wymagające korekty: „bez opieki nauczyciela i niemożności studiowania” oraz „stojąc pod sztandarem pozytywizmu”, a na s. 49 „przybrała już rolę niewiasty dojrzałej”.

Podrozdział ostatni dotyczy małżeństwa Walewskiej. Zwraca w nim uwagę nagromadzenie szczegółów, co jest niewątpliwie wynikiem wnikliwej kwerendy. Nie ustrzegła się i tu Autorka potknięć stylistycznych, np.: „w całym obłędzie szczęścia” (s. 59) czy „Pierwsza część testamentu została spisana przez Stanisława w bardzo ciężkim stanie zdrowia, licząc się ze zgonem” (s. 60).

Zawarte w tym rozdziale treści wnoszą wiele do biografii Walewskiej i w sposób znaczący rzutują na zrozumienie jej działalności. Dodatkową wartość stanowią zamieszczone w rozdziale fotografie. Tu mam uwagę do dwóch z nich: ryc. 1. Herb Lubicz (zabrakło podania jej źródła), ponadto nie bardzo rozumiem celowość zamieszczenia ryc. 8.

Treść rozdziału II (s. 74–153) stanowi prezentacja działalności Walewskiej w okresie zaborów aż do wybuchu Wielkiej Wojny. To obszerny opis życia bohaterki ze wskazaniem różnych form aktywności i ich uzależnienia od realiów epoki. Podrozdziały zostały wyodrębnione w oparciu o chronologię tego okresu, a w każdym Doktorantka skupiła się na konkretnych przykładach działań opisywanej postaci, umiejętnie ukazując je na tle wydarzeń historycznych.

Niewątpliwie należało dopracować graficznie tabelę na st. 88, a przede wszystkim opatrzyć ją tytułem. Przy czym w tabeli wykazano 366 tekstów, a na s. 89 Autorka podaje liczbę 388. Przywołana na s. 89 redaktorka „Bluszcza” to Zofia Seidlerowa (więc powinno być: Zofii

² Zob.: K. Poznański, *Polska myśl pedagogiczna w Królestwie Polskim po upadku powstania styczniowego (1864-1915)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1998, nr 3-4, s. 193-212.

Seidlerowej). Niefortunne jest zdanie: „Z kolejki (chyba z kolei) (...) wypełnione były krytyką artystyczną” (s. 90). Czy w cytacie na tej samej stronie rzeczywiście w oryginale jest „aby Sza. przekonać (...)” ?

Niezrozumiałe jest też używanie równolegle różnych form zapisu cytatów, obok poprawnych zapisów krótkich tekstów wziętych w cudzysłów czy dłuższych zapisanych mniejszą czcionką pojawiają się cytaty pisane kursywą (s. 92–127, podobnie w innych fragmentach pracy, np. s. 173 i następne).

Niektóre sformułowania są mało przekonujące, np. na s. 118 Autorka cytuje fragment artykułu Walewskiej, gdzie pojawiają się krytyczne uwagi na temat bezpartyjnych, a potem stwierdza, że Walewska kreuje się na bezpartyjną, by w podsumowaniu rozdziału użyć wobec niej określenia „ponadpartyjna” (s. 153). Niezrozumiałe jest stwierdzenie, że Walewska podlegała bezpośrednio zarządowi TKP (s. 119), podobnie jak wniosek, iż w artykule zawierającym uwagi na temat Niemców widać początki jej radykalizacji (s. 119). Mało przejrzysty jest wywód dotyczący Świętochowskiego (s. 121–122).

Pisząc o udziale Walewskiej w tworzeniu Związku Równouprawnienia Kobiet Polskich (s. 123), Autorka nie podaje daty jego powstania (1907). Wymienia natomiast kilka faktów z lat 80. XIX wieku, przy czym akapit rozpoczyna słowami: „wybuch rewolucji”, nie podając, o którą rewolucję chodzi (z treści wynika, że 1905 roku). Dość niezręcznie brzmi zdanie: „W 1911 r. z uwagi na uspokojenie się ruchów rewolucyjnych w Rosji, zamknięto Szkołę Niedzielno-Wieczorową” (s. 133), analogicznie: „Od 1908 r., idąc za trendami zachodnimi, dokonała się jej metamorfoza modelu pracy społecznej” (s. 138), „pod płaszczem męskiego pseudonimu przemyciła pisarkę” (s. 148). Brak uważnej korekty tekstu spowodował, że nastąpiło powtórzenie cytatu (s. 67 i s. 146).

Mimo wskazanych powyżej potknięć, cały rozdział oceniam jako wartościowy, skonstruowany w sposób przemyślany. Słabiej wypadło jedynie jego podsumowanie, w którym Autorka nie pokusiła się o sformułowanie wniosków, a jedynie ograniczyła się do niezbyt zręcznych uogólnień (s. 153).

Rozdział III (s. 154–213) poświęcony został omówieniu działalności i dorobku publicystycznego Walewskiej w odrodzonej Polsce. Autorka przywołała w nim mało znane fakty dotyczące pracy Walewskiej w Ministerstwie Opieki Społecznej, wprowadzając wiele informacji do jej biografii. Mniemam, że przejęzyczeniem jest nazwanie Orderu Odrodzenia Polski narodowym (zamiast państwowym) odznaczeniem (s. 170).

Wartościowy jest podrozdział poświęcony Walewskiej jako pisarce i publicystce. Trzeba tu podkreślić, że Doktorantka prezentuje bardzo dobrą znajomość twórczości

Walewskiej i doskonałą orientację w treści utworów, a także w społecznym ich odbiorze. Nieco gorzej wypadają fragmenty stanowiące uzupełnienie omawianych zagadnień. Ponadto Doktorantka nie ustrzegła się błędów, np. córka Józefa Ignacego Kraszewskiego to Konstancja Łozińska (a nie Łazińska – s. 183), zaś pisząc o spotkaniu Walewskiej z Urszulą Ledóchowską (s. 184) nie można używać określenia *święta*, bowiem Ledóchowska została beatyfikowana znacznie później, bo w roku 1983, a kanonizowana dopiero w 2003. O ile wcześniej Autorka objaśniała w rozbudowanych (co warto tu podkreślić jako element pozytywny) przypisach przywoływane w tekście nazwiska, to w omawianym rozdziale wyraźnie tego zabrakło, np. Izabela Zbiegniewska czy Teresa z Walewskich Bierzyńska (s. 188).

Wysoko należy ocenić kolejny podrozdział poświęcony ewaluacji poglądów politycznych Walewskiej. Doktorantka bardzo umiejętnie poradziła sobie z tym trudnym aspektem biografii, tłumacząc zachodzące zmiany sytuacją polityczną w II RP, a także krytyczną oceną działań środowisk kobiecych. Udało się też wniknąć głęboko (a to nie jest łatwe) w psychikę Walewskiej, by starać się zrozumieć jej poglądy religijne.

Do konstrukcji pracy nie mam zastrzeżeń. Całość tworzy logiczną strukturę dowodzącą, że Autorka posiada umiejętności wymagane przy prowadzeniu pracy naukowej. Każdy rozdział zawiera bogaty materiał i wnosi istotne treści do prezentacji sylwetki bohaterki. Doktorantce udało się odtworzyć biografię Cecylii Walewskiej poprawnie, z dochowaniem wierności szczegółom. Jest to zdecydowanie mocna strona pracy. Ponadto Autorka nie ograniczyła się do przedstawienia działalności, życiowych wyborów czy wyznawanych wartości, podjęła też próbę przeprowadzenia analizy sfery psychologicznej oraz emocjonalnej. Jest to zgodne z koncepcją Tadeusza Łepkowskiego, który uważał, że skoro „bohater jest (...) wmontowany niejako, w całości społeczne, w procesy historyczne”, to pretekstowość jego biografii zmusza do stawiania pytań bardziej ambitnych, w tym m.in. do analizowania socjologicznych czy psychologicznych aspektów życiorysu bohatera³.

Po tak bogatych w treści rozdziałach oczekiwałabym jednak bardziej wyczerpującego zakończenia (s. 214–218). Niedosyt pozostawiają niektóre sformułowania, np. „Twórczości autorki nie da się ująć w jednoznaczne ramy” (s. 214), czy „W biografii Cecylii Walewskiej jest kilka wątków trudnych do ogarnięcia głębszą refleksją” (s. 215).

Całość pracy uzupełniają dwa aneksy, w przygotowanie których Autorka włożyła niewątpliwie ogrom pracy. Aneks nr 1 zawiera ułożony chronologicznie wykaz prac

³ T. Łepkowski, *Kilka uwag...*, s. 713.

publicystycznych i literackich Cecylii Walewskiej. Natomiast w Aneksie nr 2 znalazły się recenzje jej twórczości. To bardzo cenny materiał nie tylko dla badaczy dorobku Walewskiej.

3. Zaprezentowana w pracy wiedza w zakresie badanej problematyki

Autorka pracy dysponuje rozległą wiedzą historyczną pozwalającą jej swobodnie poruszać się w zagadnieniach dotyczących omawianego okresu. Umiejętnie wykorzystała tę wiedzę do zaprezentowania biografii Walewskiej.

Przygotowując rozprawę, zgromadziła ciekawy i wartościowy poznawczo materiał. Bibliografia została uporządkowana i podzielona na źródła rękopiśmienne (tu wyszczególniono wykorzystane zasoby archiwalne, co może nasuwać pytanie, czy w tych zbiorach są wyłącznie rękopisy?) i drukowane (czy celowe było wyodrębnianie *Tabelli Miast* jako wydawnictwa źródłowego?). Doktorantka wyszczególniła też herbarze i genealogie oraz encyklopedie i słowniki. Długa jest lista wykorzystanych tytułów prasowych. Okazale prezentuje się wykaz publikacji i artykułów (ponad 240 pozycji). Oczywiście można byłoby tu pokusić się o dodanie kolejnych opracowań, ale nie jest to zamiarem recenzenta. Zebrany przez Doktorantkę materiał można uznać za wystarczający dla realizacji nakreślonego celu badawczego.

4. Ocena pracy pod względem warsztatowym, badawczym i językowym

Pod względem warsztatowym praca napisana jest poprawnie. Doktorantka wykazała się znajomością warsztatu historyka, poradziła sobie z opracowaniem zgromadzonego materiału. Recenzowana rozprawa napisana jest ciekawie, w sposób przykuwający uwagę czytelnika. Szkoda, że Autorka nie ustrzegła się błędów językowych (niektóre usterki zostały skazane już powyżej).

Z obowiązku recenzenta muszę jeszcze zwrócić uwagę na kilka kwestii. Błędem jest stosowanie zamiennie czasu przeszłego i teraźniejszego w odniesieniu do wydarzeń z przeszłości. Doktorantka powinna używać w pracy czasu przeszłego, a nie teraźniejszego. Rażą błędy interpunkcyjne, przede wszystkim w zdaniach złożonych. Nie zawsze zgadzam się z przyjętą przez Doktorantkę zasadą lokalizowania przypisów do całego akapitu, szczególnie, gdy w akapicie zawarte są cytaty. Zwracam też uwagę na usterki w przypisach, np. przypis 170 s. 202 oraz kolejne na s. 203 – cytowane fragmenty pochodzą ze wspomnień Walewskiej, a nie z przywołanej wcześniej publikacji Marii Brykalskiej.

Powyższe niedostatki edytorskie złożyć należy zapewne na pośpiech skutkujący brakiem wnikliwej korekty. Wskazanie tych uchybień ma na celu uczulenie Autorki na konieczność wnikliwego sprawdzania napisanego tekstu.

5. Ocena zaprezentowanych przez Doktorantkę umiejętności w zakresie uczestnictwa w naukowym dyskursie (prezentowanie i konfrontacja tez i wyników badań)

Nakreślona przez Doktorantkę biografia Walewskiej wpisana w historię ruchów kobiecych oraz w historię Polski i Polaków świadczy o rozumieniu zarówno przemian politycznych i społecznych, jak i postawy jednostkowej uczestniczki czy obserwatorki wydarzeń. Zaprezentowane w pracy tezy zostały sformułowane w oparciu o analizę źródeł i literaturę przedmiotu. Doktorantka umiejętnie argumentowała ewolucję poglądów i postaw Walewskiej, widząc w niej reprezentantkę inteligencji polskiej przełomu wieków. W wielu fragmentach pracy widać podejmowane próby polemiki z poglądami badaczy, a także dojrzałe i przemyślane wnioskowanie.

Gromadzony w toku pisania rozprawy materiał Doktorantka wykorzystała wcześniej do przygotowania tekstów referatów i artykułów, uczestnicząc tym samym w naukowym dyskursie.

6. Osiągnięte przez Doktorantkę podczas studiów doktoranckich i zaprezentowane w pracy efekty kształcenia

Na podstawie recenzowanej rozprawy stwierdzić można, że Doktorantka osiągnęła oczekiwane efekty kształcenia. Dysponuje wymaganą wiedzą historyczną, wykazała się znajomością metodologii. Posiadła umiejętność przeprowadzenia krytycznej analizy, potrafi formułować pytania badawcze i konstruować jasny tok wyводу. Recenzowana rozprawa świadczy o umiejętności prowadzenia szeroko zakrojonej kwerendy, o rzetelności i skrupulatności, o odpowiedzialnym i obiektywnym podejściu do źródeł.

Już wcześniej Doktorantka prezentowała efekty badań na konferencjach naukowych, a Jej teksty były drukowane w publikacjach pokonferencyjnych (zob. bibliografia). Świadczy to o konsekwencji w pracy badawczej oraz wprowadzaniu do biegu naukowego wyników swoich badań.

7. Wnioski końcowe

Rozprawa doktorska winna dowodzić umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, stanowić oryginalne rozwiązanie postawionego problemu naukowego. Lektura recenzowanej pracy utwierdza w przekonaniu, że Autorka podjęła trud wywiązania się z powyższych zadań i konsekwentnie dążyła do zrealizowania postawionych sobie celów.

Uważam za całkowicie zasadne opublikowanie (po dokonaniu niezbędnych uzupełnień i korekty) niniejszej biografii. Wpisuje się ona bowiem w badania nad historią kobiet (herstory) i ich dążeniami do odgrywania należnej im roli w dziejach. Może też stanowić wartościowy przykład biografii pretekstowej, uzupełniając w istotny sposób wiedzę na temat Cecylii Walewskiej. W połączeniu z przywołanymi we wstępie (s. 8–10) opracowaniami autorstwa Katarzyny Erazmus, Katarzyny Badowskiej, Kseni Olkusz, Joanny Szyszko-Trojanowskiej, Magdaleny Sadlik tworzy pełny obraz życia tej ważnej dla ruchu kobiecego działaczki.

Ogrom wykonanej przez Doktorantkę pracy, wartości poznawcze i interpretacyjne rozprawy oraz pogłębione ujęcie tematu jest niewątpliwie istotnym wkładem mgr Urszuli Klemby w badania nad sylwetką Cecylii Walewskiej. Może stanowić też dobry przykład do podejmowania podobnych prób naukowego opracowania dokonań innych działaczek.

Tym samym recenzowana praca spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim i dlatego wnoszę o dopuszczenie mgr Urszuli Klemby do dalszego etapu przewodu doktorskiego.

Jolanta Łalczony